

УДК 811.161.2

**ОСОБЛИВОСТІ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНОЇ
ТА ФОРМАЛЬНО-СИНТАКСИЧНОЇ СТРУКТУРИ
ДВОСКЛАДНИХ ПРИСЛІВНИКОВИХ РЕЧЕНЬ ІЗ ПІДМЕТОМ
У ФОРМІ РОДОВОГО ВІДМІНКА**

У статті простежено транспозицію прислівників та прислівникових компаративів і суперлативів у формально-синтаксичну позицію присудка двоскладного речення, з'ясовано морфологічні засоби вираження підмета в таких прислівникових реченнях, розглянуто семантико-синтаксичну та формально-граматичну структуру речень із підметом у формі родового відмінка, схарактеризовано морфологічні засоби вираження другорядних членів речення з об'єктною семантикою, а також встановлено ознаки предикатів кількості-відношення у двоскладних прислівникових реченнях із підметом у формі родового відмінка

Ключові слова: двоскладні прислівникові речення, підмет у формі родового відмінка, предикати кількості-відношення, прислівники міри й ступеня.

У двоскладних прислівникових реченнях однією з форм вираження підмета є форма називного відмінка іменника, яку вважають спеціалізованою формою. У цій формі вживається насамперед предикатний іменник будь-якого лексико-граматичного розряду, а позицію присудка заступає прислівниковий компаратив, зокрема *краще, ліпше, гірше* та ін. і зв'язковий дієслівний компонент.

У реченнях, функцію присудка в яких виконують прислівники міри і ступеня, іменниковий підмет виражає не типова для цієї позиції форма – форма родового відмінка. І. Вихованець пояснює усунення типової для позиції підмета форми називного відмінка перенесенням у реченнєву структуру форми родового відмінка, що функціонує в кількісно-іменних сполуках [1, с. 111]. У формально-синтаксичній структурі таких двоскладних прислівникових речень позиції підмета у формі родового відмінка відповідає суб'єктна синтаксема ступеньованої кількісної ознаки, що пов'язується з присудком предикативним зв'язком, формою координації, і валентно зумовлена позиція приприсудкового (прикомпаративного або присуперлативного) другорядного члена речення з об'єктною семантикою, пов'язаного з присудком сильним керуванням [2, с. 55].

Мета статті – цілісно дослідити двоскладні прислівникові речення з підметом у формі родового відмінка у взаємозв'язку їхньої формально-синтаксичної та семантико-синтаксичної структури. Для досягнення поставленої мети потрібно розв'язати такі **завдання:** 1) з'ясувати обсяг понять «двоскладні прислівникові речення»; 2) встановити семантичні типи прислівників, що можуть уживатися у формально-синтаксичній позиції присудка двоскладних прислівникових речень із підметом у формі родового відмінка; 3) простежити параметри використання компаративних та суперлативних прислівників з первинним значенням міри й ступеня та якісно-характеризаційною чи якісно-оцінною семантикою в ролі основної частини прислівникового складеного присудка.

У двоскладних реченнях, у яких прислівники міри й ступеня виконують функцію присудка, підмет виражений нетиповою формою – формою родового відмінка, яку І. Вихованець та інші українські мовознавці виокремили як другу форму морфологічного

вираження підмета [2, с. 53–54]. Саме такий підмет у формі родового відмінка інші дослідники співвідносять із суб'єктом кількості-відношення [6, с. 18], який ще називають суб'єктом ступеньованої кількісної ознаки [5, с. 88], оскільки він пов'язаний з особливим морфологічним варіантом предиката кількості-відношення, так званим ступеньованим предикатом кількості-відношення [2, с. 54]. Ці предикати встановлюють кількісні характеристики предметів через зв'язок з іншими предметами, констатуючи кількісну перевагу одних над іншими. Завдяки такій своїй властивості вони відкривають, крім позиції суб'єкта кількості-відношення, позицію об'єкта кількості-відношення, або об'єкта порівняння [2, с. 54].

Двоскладні прислівникові речення з підметом у формі родового відмінка є елементарними. Їхня елементарність зумовлена, як зазначає К. Городенська, двовалентністю компаративних та суперлативних прислівникових предикатів міри й ступеня, що визначила двокомпонентну семантико-синтаксичну та формально-граматичну структуру таких речень. Семантико-синтаксичну структуру цих речень формують суб'єкт ступеньованої кількісної ознаки й об'єкт з такою ж ознакою, що має свої семантичні та морфологічні варіанти, які залежать від типу ступеньованого прислівника міри й ступеня: з компаративним прислівником уживається об'єкт порівняння, або компаративний об'єкт, із суперлативним прислівником – об'єкт виокремлення. У формально-синтаксичній структурі елементарного двоскладного речення з підметом у формі родового відмінка, що відповідає суб'єктній синтаксемі ступеньованої кількісної ознаки, і пов'язаного з присудком предикативним зв'язком, формою координації є валентно зумовлена позиція приприсудкового (прикомпаративного або присуперлативного) другорядного члена речення з об'єктною семантикою, пов'язаного з присудком сильним керуванням [2, с. 55], напр.: *Дерев менше за куців; Жоржин більше від троянд; Дітей найбільше серед присутніх*. Другорядні члени з об'єктною семантикою таких двоскладних речень характеризуються різними морфологічними засобами вираження, серед яких чільне місце належить знахідному відмінку з прийменником *за* і родовому відмінку з прийменником *від* (*од*), напр.: *Вишень більше за (від) слив. Зошитів менше за (від) книг*. Об'єкт порівняння в таких реченнях може приєднуватися й *за* допомогою порівняльного сполучника *ніж / аніж* чи сполучника *як*, що вживається порівняно рідко. Іноді об'єкт порівняння виражає і форма родового відмінка з прийменниками *відносно, стосовно, щодо* та форма орудного відмінка з прийменником *порівняно з*, напр.: *Споживачів більше, ніж води* (Голос України, 16.01.2009); *Стипендій більше, як робіт* (Голос України, 16.01.2009); *Метрів менше, як людей* (Україна молода, 14.02.2009); *Слив більше, ніж груш; Печива менше порівняно з фруктами*. Присуперлативні другорядні члени виражені *за* допомогою таких морфологічних засобів, як родовий відмінок із прийменниками *серед, з-поміж, з-посеред* [2, с. 56–57], напр.: *Атеїстів найбільше серед народів Азії та Африки* (Україна молода, 17.02.2009); *Яблук найбільше серед фруктів; Пролісків найбільше серед квітів; Підручників виявилось найменше з-поміж книг*.

Прислівники міри й ступеня, що виконують функцію присудка, у двоскладних прислівникових реченнях *за* їхньою сильною формально-синтаксичною позицією кваліфікують як аналітичні синтаксичні дієслова, а не як прислівники [2, с. 54]. Підмет у формі родового відмінка таких двоскладних речень українські мовознавці співвідносять із суб'єктом кількості-відношення [6, с. 81; 2, с. 54], який ще називають суб'єктом ступеньованої кількісної ознаки [5, с. 88], оскільки він пов'язаний з особливим морфологічним варіантом предиката кількості-відношення, так званим ступеньованим предикатом кількості-відношення. За такого функціонування відмінкове значення родового

відмінка доповнюється кількісними модифікаціями, а саме семантикою неозначеності. Саме ці предикати встановлюють кількісні характеристики предметів через зв'язок з іншими предметами, констатуючи кількісну перевагу одних над іншими. Завдяки такій своїй властивості вони відкривають, крім позиції суб'єкта кількості-відношення, позицію об'єкта кількості-відношення, або об'єкта порівняння [2, с. 54].

Другорядні члени з об'єктною семантикою двоскладних прислівникових речень із підметом у формі родового відмінка характеризуються різними морфологічними засобами вираження, серед яких знахідний відмінок із прийменником *за* і родовий відмінок із прийменником *від* (*од*), напр.: ... *маргариток було не менше від беззубок* (А. Давидов); ... *більше куль від сердець* (Д. Павличко); ... *калію менше від натрію* (Археологія); *Учнів було більше за учителів*. Семантична структура таких речень увиразнює визначальну роль предиката, вираженого графемою вищого ступеня порівняння, який у своїй змістовій структурі передбачає двох потенційних учасників для вираження певного стану.

Іноді об'єкт порівняння виражає і форма родового відмінка з прийменниками *відносно*, *стосовно*, *щодо* та форма орудного відмінка з прийменником *порівняно з*, напр.: *Печива менше порівняно з фруктами*; *Дерево менше відносно квітів*; *Дітей більше відносно дорослих*; *Міст більше щодо сіл*.

Об'єкт порівняння у двоскладних прислівникових реченнях із підметом, вираженим формою родового відмінка, може виражатися за допомогою порівняльного сполучника *ніж* / *аніж* чи сполучника *як*, що вживається порівняно рідко. Н. Костусяк називає такі речення конструкціями згорнутої будови, у яких засвідчено семантичне ускладнення об'єктної синтаксеми. Порівняльний сполучник *ніж* / *аніж* поєднує одну елементарну структуру, що з формально-граматичного погляду має статус речення, із згорнутою формою іншої елементарної структури. Остання трансформується в об'єкт порівняння [120, с. 108], напр.: ... *більше бомб, аніж будинків* (Д. Павличко); *Споживачів більше, ніж води* (Голос України, 16.01.2009); *Стипендій більше як робіт* (Голос України, 16.01.2009).

Предикати кількості-відношення у двоскладних прислівникових реченнях виявляють специфічні ознаки, адже можуть функціонувати як в елементарних, так і в неелементарних реченнях, у яких граматична регулярність часто порушена, унаслідок чого права позиція залишається формально незаповненою, напр.: *половців було значно менше...* (В. Малик); ... *найбільше зимових яблунь* (М. Стельмах).

Присуперлативний другорядний член речення виражає родовий відмінок із прийменниками *з* (*із*), *серед*, *з-поміж*, *з-посеред*. Вони пов'язані із суперлативним присудком формою підрядного зв'язку – керуванням. Підмет у формі родового відмінка в таких реченнях супроводжується кількісними модифікаціями, а отже, виконує партитативну функцію. Конструкції з кількісною модифікацією суб'єктної синтаксеми вказують на надмірний кількісний вияв суб'єктів кількості-відношення і відповідно до цього залежать від суперлативних предикатів кількості [1, с. 120], напр.: *Найбільше їх (іменників)...* (І. Вихованець); *Атеїстів найбільше серед народів Азії та Африки* (Україна молода, 17.02,2009); *Леонтій Іванович мій вважає, що серед них зла найбільше* (О. Гончар); *Яблунь найбільше серед фруктових дерев*; *Газет найбільше з-поміж періодичних видань*.

У деяких контекстах позиція керованого прикомпаративного або присуперлативного другорядного члена з об'єктним значенням зазнає редукації, що спричиняє вживання елементарних двоскладних речень лише з підметом у формі родового відмінка, пор.: *Горя більше* (О. Десняк); *Воїв більше...* (Б. Лепкий); *Вогнищ більше*; *Німці почали обстрілювати* (О. Довженко); *Та чи не найбільше їх (людей)...* (Д. Міщенко); ... *трудів ратних найбільше*

(В. Малик); *Лісіє найбільше...* (О. Десняк); ...*бандерівців найбільше* (М. Малиновська). Таку структуру мають українські прислів'я та приказки, напр.: *Совісті менше – грошей більше* (Укр. прислів'я). Особливо послідовно редукується позиція керованого прикомпаративного або присуперлативного другорядного члена з об'єктивним значенням, якщо присудкові компаративні та суперлативні прислівники міри й ступеня пов'язують із підметом експліцитні форми власне-зв'язки *бути* або форми невластне-зв'язок, пор.: ...*щастя було більше* (В. Густі); *Шуму було більше* (О. Довженко); *Найбільше було чехів...* (О. Гончар); *Невдач було не менше*; *Опадів буває більше*.

Отже, речення з підметом у формі родового відмінка та складеним прислівниковим присудком, функцію якого виконують прислівники міри й ступеня, для яких ця формально-синтаксична позиція є сильною, є окремим різновидом двоскладних прислівникових речень. Підмет у формі родового відмінка таких речень співвідноситься із суб'єктом кількості-відношення або ж суб'єктом ступеньованої кількісної ознаки, оскільки він пов'язаний з особливим морфологічним варіантом предиката кількості-відношення, так званим ступеньованим предикатом кількості-відношення.

Двоскладні прислівникові речення з підметом у формі родового відмінка бувають елементарними та неелементарними. Семантико-синтаксичну структуру таких речень формують суб'єкт ступеньованої кількісної ознаки й об'єкт з такою ж назвою, що має свої семантичні та морфологічні варіанти які залежать від типу ступеньованого прислівника міри й ступеня. У формально-синтаксичній структурі елементарного двоскладного речення суб'єктній синтаксемі ступеньованої кількісної ознаки відповідає позиція підмета у формі родового відмінка, пов'язаного з присудком предикативним зв'язком, формою координації, і валентно зумовлена позиція приприсудкового (прикомпаративного або присуперлативного) другорядного члена речення з об'єктною семантикою, пов'язаного з присудком сильним керуванням.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. – Київ : Наук. думка, 1992. – 222 с.
2. Городенська К. Синтаксична сфера компаративних і суперлативних прислівників міри і ступеня / Катерина Городенська // *Ucrainica II. Soucasna ukrajinstika. Problemy jazyka, literatury a kultury: Sbornik clanku.* – Olomouc : Univerzita Palackeho v Olomouci, 2006. – 1. Cast. – S. 53–58.
3. Городенська К. Г. Синтаксичні позиції ступеньованих прислівників з первинною локативною семантикою / К. Г. Городенська // *Наук. часоп. Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова.* Сер. 10, Проблеми граматики і лексикології української мови / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2006. – Вип. 2. – С. 6–11.
4. Городецька В. А. Структура односкладного речення української мови (у порівнянні з російською) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / В. А. Городецька. – Київ, 1997. – 17 с.
5. Костусяк Н. М. Категорія ступенів порівняння у граматичній системі української мови : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова / Наталія Миколаївна Костусяк. – Київ, 1998. – 223 с.
6. Межов О. Г. Прийменниково-відмінкові засоби вираження суб'єктної та об'єктної синтаксеми / О. Г. Межов // *ГраMATика слова і граMATика мови: зб. наук. праць, присвяч. ювілею д-ра філол. наук, проф., чл.-кор. НАН України, зав. від. граMATики та історії укр. мови Ін-ту укр. мови НАН України Вихованця Івана Романовича / Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2005. – С. 152–174.*
7. Недбайло Л. І. Структура підмета / Л. І. Недбайло // *Синтаксис словосполучення і простого речення (синтаксичні категорії і зв'язки) / [М. А. Жовтобрюх (відп. ред.), І. Р. Вихованець, А. П. Грищенко та ін.].* – Київ, 1975. – С. 46–59.

Оксана Годз. Особенности семантико-синтаксической и формально-синтаксической структуры двусоставных наречных предложений с подлежащим в форме родительного падежа.

В статье определены транспозиции наречий и наречных компаративов и суперлативов в формально-синтаксическую позицию сказуемого двусоставного предложения, выяснено морфологические средства выражения подлежащего в таких наречных предложениях, рассмотрена семантико-синтаксическая и формально-грамматическая структура предложений с подлежащим в форме родительного падежа, охарактеризованы морфологические средства выражения второстепенных членов с объектной семантикой, а также установлено признаки предикатов количества-отношения в двусоставных наречных предложениях с подлежащим в форме родительного падежа.

Ключевые слова: *двусоставные наречные предложения, подлежащее в форме родительного падежа, предикаты количества-отношения, наречия меры и степени.*

Abstract

Godz O. Features of the semantic-syntactic and formal-syntactic structure of two-part adverbial sentences with the subject in the genitive form.

In the article simple adverbial sentences and their formal syntactic and semantic-syntactic structures are specified. The correlation of the semantic types of state predicates with the respective types of adverbial predicative of the sentence, the conditions of the transposition of adverbs of different semantic groups are determined.

The formal-syntactic categories that are the basis of formal-syntactic nature of the proposal are described, formal-syntactic categories of the predicate and the one-member sentences are highlighted, the essence of the morphological classification of verbs and simple sentences is analyzed, formal and semantic differential principles of one-member sentences are defined, and the classification of these sentences depending on the morphological expression of the predicate is given.

In the research we outlined a new interpretation of the formal-syntactic structure of the adverbial sentences, the essence of which is that they are formally represented as syntactic correlates of the corresponding semantic types of predicates. The content of the main constituent parts of adverbial sentences is structured, and the parameters of the syntactic structure and functional-semantic varieties of the adverbial sentences with the value of internal and external state are set.

The transposition of the adverbs of different degrees of comparison is described, the morphological types of adverbials are established, and three functional-semantic types of the two-part adverbial sentences, represented by their syntactic structure, are identified. The peculiarities of the formal-syntactic and semantic-syntactic structures of the adverbial sentences are outlined.

Key words: *two-part adverbial sentences, subject in the genitive case, quantity-relationship predicates, adverbs of measure and degree.*

References

1. Vykhovanets I. R. Narysy z funktsionalnoho syntaksysu ukrainskoi movy / I. R. Vykhovanets. – Kyiv : Nauk. dumka, 1992. – 222 s.
2. Horodenska K. Syntaksychna sfera komparatyvnykh i superlatyvnykh pryslivnykiv miry i stupenia / Kateryna Horodenska // Ucrainica II. Soucasna ukrajinstika. Problemy jazyka, literatury a kultury: Sbornik clanku. – Olomouc : Univerzita Palackeho v Olomouci, 2006. – 1. Cast. – S. 53–58.

3. Horodenska K. H. Syntaksychni pozytsii stupenovanykh pryslivnykiv z pervynnoiu lokatyvnoiu semantykoiu / K. H. Horodenska // Nauk. chasop. Nats. ped. un-tu im. M. P. Drahomanova. Ser. 10, Problemy hramatyky i leksykolohii ukrainskoi movy / Nats. ped. un-t im. M. P. Drahomanova. – Kyiv, 2006. – Vyp. 2. – S. 6–11.

4. Horodetska V. A. Struktura odnoskladnoho rechennia ukrainskoi movy (u porivnianni z rosiiskoiu) : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : spets. 10.02.01 – ukrainska mova / V. A. Horodetska. – Kyiv, 1997. – 17 s.

5. Kostusiak N. M. Katehoriia stupeniv porivniannia u hramatychnii systemi ukrainskoi movy : dys. ... kand. filol. nauk : spets. 10.02.01 – ukrainska mova / Kostusiak Nataliia Mykolaivna. – Kyiv, 1998. – 223 s.

6. Mezhev O. H. Pryimennykovo-vidminkovi zasoby vyrazhennia subiektnoi ta obiektnoi syntaksemy / O. H. Mezhev // Hramatyka slova i hramatyka movy: zb. nauk. pr., prysviach. yuvileiu d-ra filol. nauk, prof., chl.-kor. NAN Ukrainy, zav. vid. hramatyky ta istorii ukr. movy In-tu ukr. movy NAN Ukrainy Vykhovantsia Ivana Romanovycha / Donetsk. nats. un-t. – Donetsk, 2005. – S. 152–174.

7. Nedbailo L. I. Struktura pidmeta / L. I. Nedbailo // Syntaksys slovospoluchennia i prostoho rechennia (syntaksychni katehoriï i zviazky) / [M. A. Zhovtobriukh (vidp. red.), I. R. Vykhovanets, A. P. Hryshchenko ta in.]. – Kyiv, 1975. – S. 46–59.

Олександра Єрмолаєва
(м. Харків)

УДК 811.161.2'42

РОЛЬ МІФОЛОГІЧНОГО ПРЕЦЕДЕНТУ У ТВОРЕННІ КОМІЧНОГО (НА МАТЕРІАЛІ РАДЯНСЬКОЇ ПУБЛІЦИСТИКИ)

Статтю присвячено явищу комічного в публіцистиці, зумовленого прецедентними феноменами. Розглянуто міфологічні прецеденти в радянській пресі на прикладі фейлетонів, розміщених у газеті «Радянська Україна», та визначено їхню роль у створенні комічного ефекту. Проаналізовано лінгвістичні засоби комічного, ужиті в цих текстах.

Ключові слова: *комічний ефект, прецедентний феномен, міфологічний прецедент, фейлетон.*

Постановка проблеми. У контексті сучасних лінгвістичних досліджень актуальним видається аналіз творення комічного шляхом залучення міфологічного прецеденту, оскільки такі тексти апелюють до мовної свідомості особистості та спільноти й розкривають механізми когнітивного сприйняття дійсності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Природу комічного досліджували багато науковців: В. Карасик, С. Походня, Б. Пришва, В. Самохіна, О. Шонь та інші. Сучасні розвідки передусім присвячені аналізу художніх творів, зокрема поезії та короткої прози. На матеріалі засобів масової комунікації таких робіт менше, саме тому вважаємо за потрібне проаналізувати засоби творення комічного на мові преси. До основних засобів творення комічного належать okazionalizmi, inshomovna, terminologichna leksika, metafory, porivnannia, perifrasy, evfemizmi, frazeologizmi [4, c. 122].